

PREDRAG MILIDRAG¹

Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu

O NEKIM REALNIM KOMPOZICIJAMA U AKVINČEVOJ METAFIZICI

Sažetak: U tekstu su analizirane neke od najvažnijih realnih kompozicija u metafizici Tome Akvinskog, kompozicije forme i materije, supozita i prirode, supstancije i akcidence, te akta i potencije. Potencija i akt jesu na jedan način poistovećeni s drugim principima utoliko što potencija i akt označavaju izvesne konstitutivne tendencije koje drugi principi imaju kao nešto zajedničko. Zbog ograničenosti prostora nije razmatrana najpoznatija i najtemeljnija kompozicija za Akvinčevu metafiziku, ona suštine i bivstvovanja (*esse*) u stvorenim bićima.

Ključne reči: supstancijalna forma, materija, supozit, suština, supstancija, akcidence, akt, potencija, realna razlika

U ovom tekstu biće reči o nekim najvažnijim realnim kompozicijama u metafizici Tome Akvinskog (Thomas Aquinas), forme i materije, supozita i prirode, supstancije i akcidence, te akta i potencije. Onu najpoznatiju, realnu kompoziciju suštine i bivstvovanja (*esse*) u stvorenim stvarima, moramo ovom prilikom ostaviti po strani.²

Prvo, svetac smatra da metafizička kompozicija nužno sadrži više od razumske razlike kod koje se neidentitet dve stvari, X i Y, javlja samo pomoću duha koji ih poima različitim pojmovima. Za realnu kompoziciju nužno je da X i Y budu odvojeni principi, nezavisni od toga kako ih duh poima. Svaka realna razlika ili razlika prema stvari (*distinctio realis seu secundum rem*) sadržava odgovarajuću razliku u razumu, ali ne i obrnuto.³

1 E-mail adresa autora: milidrag@instifdt.bg.ac.rs

2 O njoj je pisano na drugom mestu (up. Milidrag 2014, 2015a, 2015b), a zbog ogromne važnosti za Tominu metafizičku misao njeno detaljnije izlaganje zahtevalo bi barem ceo tekst. Dela dominikanskog učitelja biće citirana na sledeći način: ST – Summa theologiae, SCG – Summa contra gentiles, *Quodl.* – Quaestiones de quodlibet, *In Sent.* – Scriptum super Sententiis magistri Petri Lombardi, *In Meta.* – In duodecim libris Metaphysicorum Aristotelis, *In Phys.* – In octo libris Physicorum Aristotelis expositio, *De pot.* – Quaestiones disputatae de potentia, DEE – De ente et essentia, *De pr. nat.* – De principiis naturae, *De ver.* – Quaestiones disputatae de veritate. (Tekst je nastao u okviru projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja R. Srbije pod brojem 179049.)

3 Toma generalno koristi reč *compositio* za označavanje aktualnog stanja kompozicije u

Osim izraza *esse* za bivstvovanje, termine svojih komponenti Toma pozajmljuje iz latinskih prevoda Aristotela (*Ἀριστοτέλης*): *actus, potentia, materia, forma, substantia, accidens*. U Akvinčevo vreme postojalo je neslaganje oko toga koje entitete u stvarnosti ti termini označavaju, ali i oko opštih uslova koji su dovoljni da bi se dva predikata označila kao realna, a nasuprot puko razumskoj razlici. Čak i kada je postojalo nominalno slaganje oko predikata supstancije, moglo je biti neslaganja oko toga da li dva odvojena predikata označavaju dva odvojena principa.

FORMA I MATERIJAJA

Toma postavlja jednu kompoziciju od supstancijalne forme i prve materije u svim materijalnim supstancijama na osnovu aristotelovske analize nastajanja i propadanja zemaljskih, materijalnih supstancija.⁴ Razmotrimo primer kada mačka uquine i postane leš. Da bi bilo u pitanju ono što Toma drži za istinsku prirodnu promenu, mora postojati neki faktor koji je zajednički za oba stanja, osim onog što objašnjava razliku između mačke i leša. Alternativa zajedničkom faktoru bila bi puka zamena jednog predmeta drugim.⁵ Šta je zajednički faktor koji objašnjava razliku u supstanciji? Reč je o tome da prirodna promena u supstanciji uvek sadržava promenu u organizaciji materije koja je zajednička za dve različite supstancije.

Kao i Aristotel, Toma odbacuje atomistička objašnjenja supstancija i njihovih promena, jer atomizam dosledno objašnjava nastanak i propadanje supstancija samo u kategorijama reorganizovanja nevidljivih i nezavisnih entiteta koji čine te supstancije.⁶ Svetac smatra da je razlika u vrsti između dve materijalne supstancije (mačke i leša) objašnjena ne reorganizovanjem nezavisno postojećih atoma već zamenom jednog principa koji je sadržan u zajedničkom faktoru, naime supstancijalne forme. Supstancijalna forma materijalne i nematerijalne supstancije uključuje suštinske osobine supstancije i tako čini da

predmetu, a terminom *distinctio* označava operaciju duha koji zahvata situaciju pod određenim konceptima, bilo da razlika u konceptima odgovara razlici u stvarnosti ili ne; za to, up. Cunningham 1962. Ipak, nema razloga da odstupimo od danas uobičajene upotrebe pojma „razlika“ i za objektivno razlikovanje i za duhovni akt obrazovanja različitih koncepata.

4 Za to kod Aristotela, up. pre svega *Fiziku* I, 7–9 (189b 30 – 192b 5). Tomine analize Aristotelovog razumevanja supstancijalne i akcidentalne promene nalaze se u komentarima *Fizike* i *Metafizike*: *In I Phys.*, l. 12–15, *In VIII Meta.*, l. 2, no. 1285–1290.

5 Za to, up. *In VIII Phys.*, l. 1, no. 1688.

6 Akvinac odbacuje atomizam s dva osnovna razloga. Prvo, supstancije moraju subzistirati *per se* i ne mogu subzistirati pomoću drugih supstancija. Da je atomizam tačan onda bi supstancije subzistirale pomoću svojih atoma, smatra on, te bi atomi bili istinske supstancije. Drugo, Toma naprosto veruje da nakupine atoma mogu objasniti postojanje i složenost prirodnih vrsta.

supstancija bivstvuje kao vrsta stvari koja jeste te vrste.⁷ Supstancijalna forma razumne životinje jeste, na primer, ono što određuje da Sokrat jeste čovek, a ne tek obična životinja. Pošto supstancijalna forma čini da supstancija bude supstancija neke određene vrste, Toma želi da izdvoji smisao u kojem bivstvovanje koje supstancija poseduje dolazi *kroz* njenu supstancijalnu formu.⁸ To ne znači da je supstancijalna forma složevine ono što subzistira po sebi, jer jedino supstancije egzistiraju *per se*. U *Sumi protiv pagana* on kaže da se supstancijalna forma može posmatrati kao „princip bivstvovanja“ (*principium essendi*) supstancije utoliko što forma čini da supstancija bude supstancija ove ili one vrste. No, na najtemeljnijem nivou cela supstancija subzistira kao ono što jeste (*quod est*) i akt bivstvovanja supstancije jeste ono po čemu (*quo est*) cela supstancija bivstvuje. Metafizički konstituenti supstancije, uključujući i supstancijalnu formu, zavise od pojedinačnog *actus esendija* koji poseduje celokupna supstancija:

Stoga se u složevinama od stvari i forme ni o stvari ni o formi ne može kazati da su *ono što jest*, a niti samo bivstvovanje. Ipak, o formi se može reći da je *ono čim jest*, uoilklo je počelo bivstvovanja, a cijela je supstancija *ono što jest*, a samo bivstvovanje je ono po čemu se supstancija zove biće.⁹

Međutim, time što je odgovorna za vrstu kojoj supstancija pripada, supstancijalna forma delimično objašnjava jedinstvo supstancije:

7 Supstancijalna forma materijalne supstancije nije identična sa suštinom. Toma povremeno govori o suštini kao o „formi celine“ (*forma totius*), npr. *In VII Meta.*, l. 9, no. 1469. *Forma totius* materijalne supstancije uključuje materiju, neoznačenu, i supstancijalnu formu; za to, up. DEE 2 (Akvinški 1996: 278–280).

8 Drugim rečima, u kojima se forma javlja kao formalni uzrok bivstvovanja; za to, up. DEE, l. „A bit se naziva zato što po njoj i u njoj biće ima bivstvovanje“ (Akvinški 1996: 276); up. i SCG II 55 (Akvinški 1993: 571), ST I, q. 9, a. 2 ad 3 (Akvinški 1990: 314), *In V Meta.*, l. 2, no. 775, *De pr. nat.* 1 (Akvinški 1996: 21).

9 SCG II, 54 (Akvinški 1993: 569; zarad terminološkog ujednačavanja s ostatkom teksta, umesto *lik*, *bivstvo*, *bivovanje* i *bitak* stavljeno je *forma*, *supstancija* i za poslednja dva pojma *bivstvovanje*). Argument na ovom mestu jeste da je supstancija jedno *per se* po bivstvovanju svoje supstancijalne forme. Sledstveno, mnoštvenost supstancijalnih formi koja odgovara mnoštvenosti sposobnosti ugrozila bi jedinstvo supstancije; to je naširoko analizirano u ST I, q. 76, a. 3 – a. 4 (Akvinški 1990: 55–62). Primer s telom mačke može stajati u kontekstu prirodnih nauka, ali je problem odnosa supstancijalne forme i tela u teološkom kontekstu imao veoma veliku težinu, jer se ticao problema numeričkog jedinstva Hristovog tela: ako je telo telo zahvaljujući formi, tj. duši, šta je s Hristovim telom po smrti, da li je ono i dalje telo Hrista? Oba moguća odgovora bili su protivni dogmi: ako jeste, kako jeste ako duša nije prisutna, a ako nije onda će Hristos morati primiti drugo telo pri uskrsnuću. Za to, u kontekstu rasprava u trinaestom veku i za Tomino rešenje, up. Iribarren 2001, pogl. 4 i Wippel 2011, pos. 139–145.

Biće od istog počela ima bivstvovanje i jednotu: jedno naime prati biće. Prema tome, ako svaka pojedina stvar bivstvovanje ima od forme, od forme će imati i jednotu. Dosljedno, ako se u čovjeku postavi više duša kao razne forme, čovjek neće biti jedno biće nego više njih.¹⁰

Pošto, a) supstancija ima jedinstvo pomoću svih svojih konstituenata koji zavise od jednog akta bivstvovanja koji supstancija prima i b) bivstvovanje supstanciji pridolazi kroz supstancijalnu formu, sledi da mnoštvenost supstancijalnih formi implicira mnoštvenost supstancija, pošto će svaka forma imati svoj akt bivstvovanja koji čini da ona bivstvuje *per se*. S druge strane, ukoliko esencijalne osobine i kapaciteti jedne supstancije nisu svi pripisani jednoj supstancijalnoj formi u nekoj supstanciji, onda Toma drži da one esencijalne osobine koje nisu pripisane jednoj supstancijalnoj formi moraju biti posmatrane kao akcidencije. Ukoliko, na primer, biti telesan jeste jedina esencijalna osobina pripisana supstancijalnoj formi mačke, tada postajanje lešom (gubitkom čulne i vegetativne duše) bila bi akcidentalna promena, što zvuči čudno.¹¹ U svakom slučaju, Toma smatra da esencijalne osobine i kapaciteti supstancije moraju biti pripisani jednoj supstancijalnoj formi.

Zamena jedne supstancijalne forme drugom objašnjava razliku između dva stanja supstancijalne promene. Zajednički faktor koji opstaje u promeni mora biti subjekat u kojem se dve supstancijalne forme sukcesivno mogu sadržavati. Toma smatra da akcidentalne modifikacije supstancija ne mogu funkcionisati kao subjekat ili podmet (*substratum*) zajednički za dve supstancije, pošto svaka akcidencija bivstvuje pomoću konkretnog akta bivstvovanja supstancije i, sledstveno, akcidencije supstancije prestaju da bivstvuju kada cela supstancija izgubi svoj akt bivstvovanja. Sve akcidencije mačke prestaju da bivstvuju kada cela mačka postane leš, uprkos tome što izgleda da neke akcidencije mačke (crna boja, brkovi, hrapav jezik, oči, kandže) ostaju prisutne u lešu; o onom što je u lešu može se samo ekvivokno govoriti kao o mačkinim akcidencijama i osobinama.¹² Štaviše, Tomina je intuicija da akcidencije jedne supstancije ne mogu da „prenesu“ svoje zavisno bivstvovanje u drugu supstanciju.

¹⁰ SCG II, 58 (Akviski 1993: 595).

¹¹ Tomin osnovni argument protiv mnoštvenosti supstancijalnih formi jeste da bi prva forma određivala stvar kao supstanciju u rodu i u vrsti, a da bi svaka sledeća forma, pošto pridolazi nečemu već određenom u svom supstancijalnom bivstvovanju, morala pridoći kao akcidencija, te bi, na primer, u čoveku čulna i razumska duša s telom bile ujedinjene kao akcidencije; za to, up. *De pot.*, q. 3, a. 9, ad 9; ST I, 76, a. 3 resp. (Akviski 1990: 57).

¹² „Stoga kada ona [duša] ode, ni celina ni dijelovi ne ostaju iste vrste; jer o oku mrtvacu i njegovu mesu govori se samo raznoznačno“, SCG II, 72 (Akviski 1993: 665); isto u ST I, q.76, a. 8, resp. (Akviski 1990: 71).

Pošto niti atomi niti forme ikoje vrste nisu prihvatljivi subjekti supstancijalne promene, Toma prvu materiju određuje kao ono što opstaje u toj promeni.

Pošto je materija prvi subjekat koji nosi ne samo kretanja ... već i promene koje se tiču supstancije, nužno je da je materija u svojoj suštini drugo od svih supstancijalnih formi i njihovih privacija, što su kategorije nastajanja i propadanja.¹³

Toma veruje da je prva materija supstrat promene iz mačke u leš i iz leša u četiri elementa (vatra, voda, vazduh, zemlja). Zato što se supstancijalna forma menja, dok prva materija ostaje podmet s različitom formom, supstancijalna forma i materija moraju se sagledavati kao različiti principi materijalne supstancije. Svaka materijalna supstancija sadržava kompoziciju supstancijalne forme koja se sadrži u prvoj materiji, pri čemu forma aktivno organizuje materiju.

Ona nema sebi svojstvenu formu,¹⁴ niti ikakvo bivstvovanje osim kao materija neke supstancijalne forme.¹⁵ No, kod Tome, prva materija nije baš ništa, jer Bog ju je stvorio stvarajući materijalna bića: „Prva materija nije stvorena po sebi, ali iz toga ne sledi da nije stvorena pod formom, jer od toga ima bivstvovanje u aktu“.¹⁶ Prva materija svakako se može razumeti kao jedan supstrat, isti u svim materijalnim supstancijama.¹⁷

Dakle, prva materija je metafizički princip u potenciji za supstancijalne forme s kojima se može kombinovati. Pod ovom ili onom supstancijalnom formom, prva materija će imati kapacitet da izgubi formu koju ima i da primi drugu. Vrsta forme koju prva materija može primiti zavisiće od supstancijalne forme koju već ima i od uzročnih uslova.¹⁸ Tako, potencija prve materije nalazi se, delimično, u njenoj sposobnosti da preuzme organizaciju i određenje koje daje celi niz supstancijalnih formi kojima je aktualizovana tokom vremena.¹⁹

Nadalje, prva materija takođe ima potenciju *kao* sposobnost da primi određenu organizaciju od ma koje supstancijalne forme koju sada ima.²⁰ Za-

13 *In VII Meta.*, l. 2, no. 1286.

14 *De pr. nat.*, 2. (Akvinški 1996: 26–30).

15 *De pot.*, q. 3, a. 5.

16 *De pot.*, q. 3, a. 5, ad 3.

17 *De pr. nat.* 2 (Akvinški 1996: 30).

18 Up. *In XII Meta.*, l. 2, no. 2438.

19 *In I Phys.*, l. 15, no. 138.

20 „Prva materija podleži svim vrstama materije. Ona je čista pasivna potencijalnost, bez ikakve forme, i nije subjekat nikakve privacije (tj. ne manjka joj neka forma koju potrebuje, na

pravo, prva materija ne prima samo organizaciju već i bivstvovanje od supstancijalne forme koju ima.²¹ Bivstvovanje cele supstancije dolazi od aktualnog bivstvovanja supstancijalne forme, da bi na osnovu toga bivstvovanje bilo saopšteno i prvoj materiji i akcidenzijama. Pošto nije suština, prva se materija ne može definisati, već samo opisati prema svojoj funkciji. Toma kaže da je ona „najnekompletnije od svih bića“.²²

Forma je, dakle, princip aktualnosti koji uzrokuje da materija postoji kao ova ili ona stvar; ona obezbeđuje šastvo (*quidditas*) kompletnom materijalnom biću.

U nematerijalnim bićima, Bogu, anđelima, ljudskim dušama nakon smrti, supstancijalna forma jeste kompletna supstancija kao takva. No, u svakoj materijalnoj supstanciji forma ne može subzistirati odvojeno od kompozicije s prvom materijom. Otud, forma nije suština materijalne stvari, već tek s materijom konstituiše njenu suštinu.²³ Forma određuje materiju u rodu i vrsti i tek se na osnovu toga može definisati suština neke materijalne pojedinačnosti.

Sve u svemu, „supstancijalna forma je *intrinsicna* pošto je konstitutent supstancije. Ona je *konstitutent* zato što je realni deo ili element supstancije, iako ne na istom nivou kao njeni prirodni delovi, kao što su grana drveta ili noga psa. Supstancijalna forma je ... radikalni ili temeljni deo supstancije u smislu da supstanciju konstituiše u vrsti u kojoj ona jeste. Ona je *princip* u smislu da ... pomoću nje supstancija jeste ono *šta* jeste. Ona je *nekompletna* u smislu da, nasuprot platonizmu, ne bivstvuje i ne može bivstvovati odvojeno od upojedinjenih instanci u konkretnom individuumu. U slučaju materijalnih supstancija, tj. supstancija koje imaju materijalni element čak iako nisu potpuno materijalne, to znači da forma ne može bivstvovati bez odgovarajuće materije koja je individualizuje. I forma *aktualizuje potencije materije* u smislu da je princip koji se ujedinjava s materijom da bi proizveo konačni individu-

način na koji je slepa osoba uskraćena za vid), već je potpuno primalačka u odnosu na svaku formu. Ona je kompletno neizdiferenciran osnovni materijal fizičkog univerzuma. Ona nije nešto u smislu ovog ili onog, ali nije ni ništa. U univerzumu ona je najbliža ničemu, pošto nema vlastitih osobina, već je potencija za primanje supstancijalnih formi ... Ona je nepromenljiva, ali je podrška za svaku supstancijalnu promenu i kao takva je subjekat za numerički identitet, tako da je prva materija očuvana kroz supstancijalnu promenu“, Oderberg 2007: 72

21 Up. SCG I, 17 (Akvinški 1993: 89).

22 *De spiritualibus creaturis*, a. 1. Toma ovde koristi izraz *biće* u širem smislu, a ne kao *id quod habet esse*.

23 „A bit je ono po čemu se kaže da stvar ima bivstvovanje; otud treba da bit, po kojoj stvar dobiva ime ‘biće’, ne bude samo forma niti samo tvar, nego oboje, premda je tom bivstvovanju na svoj način uzrokom sam forma“, DEE 2 (Akvinški 1996: 280)

um s ograničenim moćima i bivstvovanje ograničeno vremenom i prostorom. Zajedno s materijom, forma čini jednu određenu individualnu supstanciju²⁴.

Dakle, prva materija i supstancijalna forma jesu različiti, ali međusobno zavisni principi stvorenih složenih stvari koji zajedno konstituišu suštinu materijalnih bića.

SUPOZIT I PRIRODA

Realna kompozicija supozita i suštine prirodno sledi iz kompozicije materije i forme. U materijalnim supstancijama označena materija, ovo meso i ove kosti, dodata je formi kao princip na osnovu kojeg je konkretna materijalna stvorenina individualizovana. Otud, sama formalna priroda (ljudskost npr.) nije kao takva identična ni sa jednim konkretnim subjektom koji ima tu prirodu (ovim ili onim čovekom).²⁵ Još nešto povrh formalne prirode ili suštine ulazi u identitet svakog materijalnog bića.

U *Sumi teologije* Toma tvrdi da u svim složenim bićima postoji realna razlika između samog subjekta i njegove prirode ili forme: „[U] stvarima složenima od materije i forme, potrebno [je] da se razlikuju priroda ili bit i supozit. Bit naime ili priroda obuhvaća u sebi samo ono što je sadržano u definiciji vrste. Tako čovječnost obuhvaća u sebi ono što je sadržano u definiciji čovjeka. Čovjek je po tome čovjek, a čovječnost označava to, naime da je čovjek čovjek²⁶. No, supozit kao takav ne može se definisati, niti se može pripisati mnoštvu individua. Na osnovu toga je moguće i sledeće određenje: „Supozit je individualna stvar koja može imati svojstva koja su joj pripisana, ali ne može biti pripisana ničemu drugom“ ili: „Supozit nije deo nečeg, kao što je ruka deo Sokrata. Supozit je celina koja subzistira po sebi samoj²⁷“.

Priroda svakog subjekta jeste onaj deo koji se može definisati i koji može biti zajednički za više supozita u jednoj vrsti. No, sam supozit može biti supozit samo jednog individuumu. Sledstveno, ono što čini da supozit bude jedinstveni subjekat mora biti nešto u njemu pored suštine ili prirode. U materijalnim supstancijama sama materija se može razumevati kao ono što individualizuje:

24 Oderberg 2007: 66.

25 „Riječ ‘čovječstvo’ označuje bit kao dio jer u svojem značenju ne sadrži drugo doli ono što pripada čovjeku ukoliko je čovjek, i ujedno ostavlja po strani svaku konkretnost; otuda se ne pririče ljudskim jedinkama“, DEE 2 (Akvinski 1996: 282).

26 ST I, q. 3, a. 3 (Akvinski 1990: 281; umesto *tvorevina* stavljeno je *supozit*).

27 West 2007: 87. Up. ST I, q. 29, a. 1, ad 2.

Stoga ovo mesto i ove kosti i akcidencije koje određuju tu materiju nisu obuhvaćeni pojmom čovječnost. A ipak su obuhvaćeni onim što je čovjek. Stoga ono, što je čovjek, ima u sebi nešto, što nema čovječnost.²⁸

Ljudski je supozit nešto više od ljudske prirode. Nijedan pojedinačan čovek nije identičan s ljudskom prirodom niti je ljudskost identična s ijednim čovekom. Ljudskost je *ono po čemu* je ljudski subjekt čovek; ona je određujući i formalni deo koji lokalizuje čoveka unutar ljudske vrste. No, sam formalni princip nije dovoljan za opis ovog ili onog čoveka. U već citiranom članku *Sume teologije* Toma zaključuje da u svim subjektima koji nisu složeni od forme i materije (te, otud, nisu ni individualizovani označenom materijom, tj. baš ovom materijom na koju se prstom može ukazati) same forme moraju biti poistovećene sa subzistirajućim supozitumom: „Zato se u njima supozitumi kao podloga ne razlikuju od prirode. I tako, budući da Bog nije složen od materije i forme, kako je pokazano, treba da Bog bude svoje božanstvo, svoj život i što se god drugo takvo o njemu ističe“.²⁹

Posledica toga je da se u svim materijalnim stvoreninama supozit realno razlikuje od prirode.³⁰ Kada je u pitanju Bog, čak i ako na njega primenjujemo izraze *supozit* i *priroda* pravimo samo razumsku razliku i ne sugerišemo postojanje realne ontološke razlike.

Štaviše, kada insistira na realnoj razlici u materijalnim bićima Toma ne misli da je reč o razlici između stvari i stvari (*res*). Reč je o dva različita aspekta jedne te iste stvari koji ne mogu postojati odvojeno od kompozicije u subjektu.

Međutim, da li se i u odvojenim inteligencijama ili duhovnim supstancijama, anđelima, koji su nematerijalna bića, supozit i priroda takođe realno razlikuju? Toma je dvosmislen kada je o tome reč. U citiranom članku iz prvog dela *Sume teologije* on jasno tvrdi da forma onog subjekta koji nije individualiziran materijom nije subzistirajući supozit koji se ne bi mogao razlikovati od svoje suštine. No, to sugeriše da konkretni anđeli, pošto su nematerijalni, jesu identični sa samim „anđeostvom“ po kojem jesu anđeli. Drugde pak odbacuje takvo tumačenje na osnovu toga što su sve stvorene prirode uzrokovane: „U svim stvoreninama jedna priroda konstituiše supozit. No, ništa ne konstituiše sebe samog, tako da ni u jednoj stvorenini supozit i priroda nisu isto“.³¹ Očito,

28 ST I, q. 3, a. 3 (Akvinski 1990: 281).

29 Isto (str. 282).

30 „Realna razlika, ili razlika *secundum rem* treba da se razume u protivstavljanju prema razumskoj razlici ili razlici *secundum rationem*. To znači da supozit i priroda biraju dva aspekta jedne te iste stvari, aspekta koje ne treba ontološki poistovećivati, što će reći da je razlika objektivna, ona je otkrivena, nije je razum nametnuo“, West 2007: 92.

31 *Quodl.*, 2, q. 2, a. 2. U ovom članku Toma odgovara na pitanje da li su supozit i priroda isto

on je uveren da nešto više od materijalnih akcidencija doprinosi razlikovanju između supozita i prirode u stvoreninama.³²

SUPSTANCIJA I AKCIDENCIJE

Kada govorimo o metafizičkoj kompoziciji kod Tome govorimo o kompoziciji u supstancijama. Pod supstancijama Toma podrazumeva neveštačke predmete koji bivstvuju po sebi, nezavisno od drugih stvari:

I ovo je [prva supstancija], ono što jeste nešto [konkretno], što će reći što subzistira po sebi i jeste odvojeno zato što je različito od drugih stvari i nije zajedničko za mnoge.³³

Detaljnije određenje supstancije Toma navodi u *Sumi protiv pagana*:

Supstancija je stvar kojoj ne pripada postojati u nosiocu. Imenicu *stvar* treba ovdje shvatiti u smislu štostva, baš kao što biće (*ens*) dobija ime od bivstvovanja; i tako se pod pojmom supstancije razumije da ima štostvo kojem pripada da ne postoji u drugom.³⁴

Supstancija je, dakle, biće čija definicija ne uključuje definiciju nekog drugog bića i zato su supstancije za Tomu bića u primarnom smislu; one bivstvuju po sebi, a sve se druge stvari sadrže u njima:

[I] biće se kaže na mnogo načina. Međutim, svako je biće tako zvano na osnovu odnosa prema nekoj prvoj stvari. No, prva stvar nije cilj niti je delotvorni uzrok... već je subjekat. Za neke se stvari kaže da su bića ili da jesu zato što imaju bivstvovanje po sebi, kao što to imaju supstancije, što su bića u primarnom i prvom smislu. Druge se zovu bićima zato što su stanja ili svojstva supstancija, kao što su *per se* akcidencije svake supstancije.³⁵

Rečeno ne znači da, zato što bivstvuje po sebi, supstancija nema delotvorni uzrok. Pomoću svog delotvornog uzroka supstancija poseduje akt bivstvovanja koji objašnjava ne samo bivstvovanje cele supstancije već i bivstvovanje svakog principa unutar same supstancije. Da podsetimo, jedinstvo supstancije kao jedne stvari proizilazi iz zavisnosti njenih različitih metafizičkih komponenti od jednog, pojedinačnog akta bivstvovanja koji supstancija ima.

u andelu.

32 Za analizu ovog problema, up. Rousseau 1956 i West 2007: 98 i 101–102.

33 *In V Meta.*, l. 10, no. 903. Na ovom je mestu prva supstancija pomenuta u protivstavljanju prema drugim supstancijama, vrstama i rodovima koji su pripisivi mnogim individuumima.

34 SCG I, 25 (Akvinški 1993: 129). Za analizu, up. Wippel 1987, Wippel 2000, pogl. 7.

35 *In IV Meta.*, l. 1, no. 539.

Treba uočiti da iako božanska suština subzistira po sebi, Toma odbacuje da je, tehnički govoreći, Bog supstancija. Izraz *substantia* označava ono što subzistira pomoću svoje suštine i što čini kompoziciju sa svojim aktom bivstvovanja, a takve kompozicije nema u Bogu. Takođe, to znači da Bog nije ni u rodu supstancije: „[N]aziv supstancija ne označuje samo to da je ona bivstvovanje po sebi ... nego označuje bit kojoj pripada takvo bivstvovanje, tj. bivstvovanje po sebi. No ipak to bivstvovanje nije sama njezina bit. I tako je jasno da Bog nije u rodu supstancije“.³⁶

O božanskoj „supstanciji“ Toma govori samo u metaforičkom smislu. Utoliko što je supstancija ono što može da subzistira, Bog bi se mogao nazvati supstancijom. No, supstancija je takođe pojmljena i kao ono što „stoji ispod“ akcidencija i što ih podržava.³⁷

Iako ništa ne subzistira osim pojedinačne supstancije, što se zove hipostazom, ne kaže se da subzistira s istog razloga s kog se kaže da stoji-ispod akcidencija (*tamen non eadem ratione dicitur subsistere et substare*): jer subzistira ukoliko nije u drugom, a da stoji-ispod utoliko što su druge stvari u njoj. Dakle, ukoliko postoji supstancija koja bivstvuje po sebi, a da nije subjekat akcidencija, mogla bi se nazvati jednom subzistencijom, ali ne i jednom supstancijom.³⁸

Da Bog poseduje akcidencije one bi bile uzrokovane nečim izvan njega samog i on ne bi bio prvi uzrok; no, ukoliko bi on sam bio uzrok svojih akcidencija, to bi značilo da bi bio sastavljen od akta i potencije.

* * *

Za razliku od supstancija, akcidencije su uvek definisane u odnosu na supstanciju:

Aspekt akcidencije sadrži nesavršenost, pošto bivstvovanje akcidencije jeste bivstvovanje-u i zavisiti-od (*quia esse accidentis est inesse et dependere*) i, sledstveno, pravi kompoziciju sa subjektom.³⁹

36 ST I, q. 3, a. 5, ad 1 (Akvinski 1990: 286).

37 Za primenu pojma supstancije na Boga, up. Gilson 1974.

38 *De pot.*, q. 9, a. 1, ad 4.

39 *In I Sent.*, d. 8, q. 4, a. 3, sol. Jedan od načina na koji Toma izražava razliku između pripisivanja bivstvovanja supstanciji i akcidenciji jeste razlikovanje između pripisivanja nečeg *simpliciter* i pripisivanja *secundum quid*, tj. s obzirom na određeni aspekt. Ono što je pripisano *simpliciter* pripisano je prema smislu svog primarnog koncepta ili svoje definicije. Ista reč je pripisana *secundum quid* kada je primarni koncept dodatno modifikovan dodavanjem određenih kvalifikacija tako da primena izraza može biti proširena na stvari na koje se primarni koncept ne primenjuje strogo, ali koje u svoju definiciju uključuju primarni koncept, zajedno s pridoda-

Supstancija je definisana prema svojoj suštini (rod plus vrsna razlika), a akcidencija je delom definisana prema supstanciji u kojoj se sadrži (dakle, po nečemu spoljašnjem sebi samom). U tom smislu, supstancija funkcionise ponešto nalik na rod u definiciji akcidencije:

Način definisanja razlikuje se kod akcidencija i kod supstancija. Supstancije nisu definisane nečim izvan svoje suštine: prva stvar koja je uključena u definiciju supstancije jeste rod koji je esencijalno pripisan definisanoj stvari. Akcidencija je definisana nečim izvan svoje suštine, naime svojim subjektom od kog zavisi za svoje bivstvovanje. Otud, u definiciji akcidencije subjekat preuzima mesto roda.⁴⁰

Koncept akcidencije uključuje koncept supstancije utoliko što je akcidencija uslovno govoreći biće (*ens*), pošto je modifikacija supstancije koja u svom bivstvovanju zavisi od nje. Akcidencije su za Tomu bića u analognom smislu, „prema određenoj proporcionalnoj sličnosti“.⁴¹ Akcidencije jesu nalik supstancijama zato što imaju vrsne suštine, no, te suštine sadržavaju pripadajuće supstanciji.

Subzistencija ne pripada akcidencijama; po svojoj prirodi akcidencija se sadrži, jeste-u (*inesse*) nekoj supstanciji ili ima „bivstvovanje u drugom“ ili „u subjektu“.⁴² S ovim opštim pojmom na umu o tome šta su akcidencije u odnosu na supstanciju, možemo izdvojiti nekoliko njihovih važnih karakteristika.

Prvo, akcidencije su stvarna, pozitivna određenja supstancija. Utoliko što je stvarno biće koje zavisi od supstancije za svoje bivstvovanje, kaže se da je akcidencija u svom bivstvovanju uzrokovana od supstancije: „Jer pošto sve akcidencije jesu forme pridodate supstanciji i jesu uzrokovane principima te supstancije, sledi da je njihovo bivstvovanje nešto dodato supstanciji i zavisno od nje.“⁴³

tim kvalifikacijama koje su potrebne da bi se termin primenio *secundum quid*. Supstancije su zvane bićima *simpliciter*, tj. bez kvalifikacija, zato što imaju akt bivstvovanja po sebi samima i otud jesu nezavisne od drugih bića. Biće je akcidencijama pripisano *secundum quid* s implikacijom podređene kvalifikacije, zato što su akcidencije ontološki zavisne od supstancija u kojima su sadržane. Za to, u kontekstu Hristove osobe, up. ST III, q. 17, a. 2, resp.

40 *De pot.*, q. 8, a. 4, ad 5. Toma ukazuje da se supstancije razlikuju od rodova po tome što ostaju identične kada se uklone akcidencije, dočim nijedan rod ne ostaje isti kada se ukloni razlika: „To je zato što akcidencija ne kompletira suštinu svog subjekta na način na koji razlika kompletira suštinu roda“ (isto). Dakle, da nema razlika ne bi bilo roda, ali da nema akcidencija suština supstancije ostala bi ista. O Akvinčevoj ponešto „elastičnoj“ upotrebi pojma roda, vidi. Maurer 1990: 19–31.

41 *In VII Meta*, l. 4, no. 1334.

42 „[S]upstancija je stvar koja po svojoj prirodi ne treba da bude u drugom, ali akcidencija je stvar koja po svojoj prirodi treba da bude u drugom“, *Quodl.*, 9, q. 3, a. 1, ad 2.

43 SCG IV, 14.

Važna je kvalifikacija akcidenција kao pridodatih bića supstanciji i u određenom smislu uzrokovanih od nje. Toma će tvrditi da u Bogu nema akcidenција na osnovu pojma da prvi neuzrokovani uzrok ne može imati nikakav aspekt koji bi bio nešto uzrokovano. Isto mesto takođe sadrži i važnu poentu u vezi s odnosom između akcidenција i prisustva potencije u nečemu. Ideja da „je njihovo bivstvovanje nešto pridodato supstanciji“ znači da akcidenција supstanciji dodaje modus bivstvovanja koji supstancija inače ne bi imala. U *Kvodlibetalnim pitanjima* Akvinac govori o tome da akcidencije dodeljuju „pridodato bivstvovanje (*esse superaditum*)“ supstanciji na način koji sugerše da akcidenција saopštava supstanciji modifikaciju jednog, konkretnog supstancijalnog akta bivstvovanja koji supstancija ima:

Bivstvovanje je, otud, istinski i svojstveno pripisano samo stvari koja subzistira po sebi i to na dva načina: na jedan način kao rezultirajuće iz onog što od te stvari čini jedno integrisano jedinstvo, koje je jedinstveno supstancijalno bivstvovanje individuuma. Na drugi način, bivstvovanje je takođe pripisano onim stvarima koje ga konstituišu, a što je pridodato ili, naime, akcidentalno bivstvovanje, kao što je „biti beo“ pripisano Sokratu kada se kaže „Sokrat je beo“.⁴⁴

Dakle, dok akcidencije zavise od supstancije kao uzroka vlastitog bivstvovanja, akcidentalna forma takođe čini supstanciju aktualnom ili aktualno bivstvujućom na način na koji supstancija inače ne bi bivstvovala. Belina u Sokratu doprinosi da Sokrat *jeste* i na način nečeg belog, da jeste aktualizovan i kao nešto belo, a ne samo kao čovek. Akcidenција prenosi aktualnost, jedan pridodat modus savršenosti koji supstancija kao takva ima samo potencijalno. Sada je očito i zašto Bog ne može imati akcidencije: prvi uzrok koji je čist akt ne može imati suštinu u potenciji koja bi bila dodatno aktualizovana.

Postoji još jedan način da se razume šta su supstancije i akcidencije i to u kategorijama moći. Toma iz Akvina kaže da supstancije i akcidencije jesu rezultati dve vrste nastajanja. I supstancije i akcidencije jesu forme koje su akti nastajanja: „A budući da je nastanak kretanje prema formi, dvojakoj formi odgovara dvojaki nastanak: supstancijalnoj formi odgovara nastanak u naprosto smislu riječi, dok akcidentalnoj formi odgovara nastanak s nekog gledišta. Naime, kad se uvodi supstancijalna forma, kaže se da nešto postaje naprosto, a kad se uvodi akcidentalna forma ne kaže se da nešto postaje naprosto, nego da nešto postaje ovakvo: npr. kad čovjek postaje bijel, ne kažemo da čovjek postaje ili nastaje naprosto, nego da postaje ili nastaje bijel“.⁴⁵

44 *Quodl.*, 9, q. 2, a. 2, resp.

45 *De pr. nat.* 1 (Akvinac 1996: 22; umesto *bivstveni oblik* stavljeno je *supstancijalna forma* i umesto *pripadni oblik akcidentalna forma*).

Svečeva poenta jeste da između supstancija i akcidencija postoji razlika u tome kako nastaje nešto kao što je supstancija ili akcidencija. Kada je reč o akcidenciji, nešto postaje i jeste na određeni način, dok supstancije nastaju naprosto. Međutim, u oba slučaja, nastajanje podrazumeva neku potenciju da se bude, što implicira da ono što je u potenciji da bude nakon nastanka dobija akt bivstvovanja. Tako, supstancijalna forma je akt koji je primila prva materija: „Supstancijalna forma je akt prema kojemu se prva materija nalazi u potenciji. Stoga potencija materije nije drugo nego njezina bit“.⁴⁶ S druge strane, akcidencija jeste forma koja je akt nečega što je već u aktu, ona je dodatni akt bića koje je u aktu, supstancije.⁴⁷

Iz dosad rečenog, jasno je da su akcidencije svojstva koja nisu deo suštine i da su svojstva koja supstancija može zadobiti ili izgubiti: „Biće u kojem nešto postoji kao akcidencija, na neki je način po svojoj naravi promjenljivo, jer akcidencija sama po sebi može u nečem biti i ne biti“.⁴⁸ Supstancija može prolaziti kroz promene u odnosu na svoje akcidencije, a i dalje biti jedna te ista supstancija. To znači da supstancija, takođe, može biti u potenciji u odnosu prema pojedinačnim akcidencijama koje nema, ali koje bi mogla zadobiti u budućnosti.

Tu su, takođe, i neke osobine supstancije koje se zovu svojstva ili *propria*, koja nisu osobine suštine, ali bez kojih supstancija nikad nije pošto neposredno slede iz esencijalnih osobina, te su sa suštinom zamenjive. Toma ih često zove nužnim akcidencijama, svojstvenim akcidencijama ili *per se* akcidencijama supstancije, pošto se nalaze izvan suštine, ali supstancija se ne može menjati kada su one u pitanju. On često koristi kao primere *per se* akcidencija moći duše koje slede iz esencijalnih osobina kao što je ljudska sposobnost da se smeje ili kapacitet da uči, a što su akcidencije koje čovek ima zato što je racionalan.⁴⁹

Na kraju treba pomenuti još jednu vrstu akcidencija koje ne usavršavaju supstanciju, već su ono što Toma naziva privacijama. O njima uopšteno može da se misli kao o odsustvu neke akcidentalne forme, koju bi supstancija trebalo da ima na osnovu toga koje je vrste supstancija. Utoliko, mora se razlikovati privacija od pukog odsustva neke forme ili akta: kamen ne može videti, ali nedostatak čula vida nije njegova privacija. Nasuprot tome, za ljudsko biće je to privacija forme koja je prirodna i svojstvena čoveku. Za Tomu, privaci-

46 ST, q. 77, a. 1, ad 2 (Akvinci 1990: 77).

47 Up. *De pot.*, q. 7, a. 4.

48 SCG I, 23 (Akvinci 1993: 123).

49 Up. ST I, q. 3, a. 6, resp. (Akvinci 1990: 287). Za ove akcidencije, up. Aertsen 1996: 141–146.

je se mogu pojaviti na četiri načina.⁵⁰ Prvo, privacija je nemanje dobrog atributa, odnosno nekog savršenstva supstancije. Drugo, privacija je nedostatak svojstvenog atributa (*propria*). Treće, privacija je kada nečemu nedostaje forma za koju je određeno da je ima. I četvrto, nešto može imati privaciju kada je nekom silom prevladano i prisiljeno.

AKT I POTENCIJA

Suština i bivstvovanje, materija i forma, supstancija i akcidenција, supozit i priroda jesu sve konkretne i nesvodive forme metafizičke kompozicije kod Tome. Svaki od pobrojanih principa ima osobine kojima su isključeni njihovi parnjaci. Međutim, potencija i akt jesu na jedan način poistovećeni s drugim principima utoliko što potencija i akt označavaju izvesne konstitutivne tendencije koje drugi principi imaju kao nešto zajedničko: materija i forma, supstancija i akcidenција, suština i bivstvovanje jesu primeri kombinacija potencije i akta. Otud, razlika između potencije i akta jeste najbliže objašnjenju zašto se i gde se pojavljuje metafizička kompozicija. Primereno imenovano, *Questiones disputatae de potentia* počinje uvođenjem metafizičkih koncepta akta i potencije:

Akt je dvostruk: naime, prvi akt koji je forma i drugi akt koji je operacija. Izgleda da je reč *akt* prvo bila korišćena u smislu operacije, a potom preneti tako da ukazuje na formu utoliko što je forma princip operacije i njen svršetak.⁵¹

Kao principi jednog kompletnog bića, akt je ono po čemu biće jeste ili jeste u skladu s nekom modifikacijom, a potencija je ono po čemu stvar može biti. Dakle, ni akt ni potencija nisu samostalno inteligibilni. No, iako nisu bića po sebi, oni su realno različiti u stvorenju.

Akt i potencija metafizički su pojmovi koji su zasnovani na svakodnevnom iskustvu uočavanja razlike između stvari koja ima kapacitet za nešto ili da bude u nekom stanju, i njene aktualnosti kojom obavlja neku aktivnost ili jeste u nekom stanju. Akt je početno razumevan kao operacija ili proces. Moć ili kapacitet stvari za neku aktivnost ili operaciju pokazani su izvođenjem te aktivnosti. Otud, svaka potencija definisana je pomoću operacije koja je moć da tu potenciju ostvari. Pošto se operacija kreće od jednog aktualnog stanja i okončava u drugom, oznaka *actus* je sledstveno preneti s operacije na formu. Forma je i uzrok i kraj operacije. Šta to znači?

⁵⁰ *In V Meta.*, l. 20, no. 1070 id.

⁵¹ *De pot.*, q. 1, a. 1, resp.

Prvo, operacija nastaje u formi koja objašnjava zašto stvar ima ovaj ili onaj kapacitet. Operacija takođe ima svrhovni uzrok, ostvarenje ili dovršetak forme. Akt je, otud, sekundarno pojmljen kao aktualnost, tj. kao forma čija se moć zahteva i za njenu operaciju i takođe vodi do kraja operacije.

Princip aktualnosti obično se razumeva kao operacija po kojoj je nešto uzrokovano u bivstvovanje ili je modifikovano da bivstvuje na nov način. No, kako ukazuje Akvinac, operacija pretpostavlja aktualno bivstvujućeg delatnika. Otud, forma delatnika pomoću koje on postoji kao delatnik jeste prva aktualnost,⁵² a sama operacija je druga. Takođe, svaka operacija teži obezbeđivanju nove forme, akcidentalne ili supstancijalne, nečemu što je u stanju da njome bude aktualizovano. Delatnici deluju pomoću svoje forme, a zarad obezbeđivanja nove forme nečemu drugom. Na primer, zidar je u aktu na sekundaran način kada deluje dajući formu kuće gredama i ekserima (pre toga, drvo i ekseri bili su samo potencijalno kuća). Ova radnja građenja kuće jeste sekundarna u odnosu na to da zidar *jeste aktualno* zidar. „Zidar“ je tada forma pomoću koje zidar izvodi radnju zidanja. Zato Toma kaže da je forma prvi, a operacija drugi akt.

Biti u aktu za Tomu znači imati neku potpunu određenost; on često tu potpunosť zove savršenosť.⁵³ Zato kaže da je „svako biće savršeno ukoliko je u aktualnosti, a nesavršeno ukoliko je u potenciji i lišeno aktualnosti“.⁵⁴

Aktivna potencija potrebuje pasivnu potenciju kao ono nad čim moć dela. Pasivna potencija jeste ta dispozicija u onom ko trpi (ili u delatniku kao onom ko trpi) koja objašnjava na osnovu čega je on sposoban da bude načinjen aktualnim ili na osnovu čega je u stanju da primi drugačiju aktualnost od one koju ima. Dvostruka primena akta i na formu i na operaciju vodi dvostrukom značenju *potentiae*.

Na sličan način i potencija je dvostruka: prvo, aktivna potencija koja odgovara aktu koji je operacija i izraz *potencija* je očito prvo korišćen u ovom smislu. I pasivna potencija koja odgovara prvom aktu ili formi i

52 Prva aktualnost, aktualnost forme, jeste aktualizacija forme bivstvovanjem: „Bivstvovanje ima tri smisla. U jednom smislu, bivstvovanje znači štasťvo ili prirodu stvari, kao što kaŹemo da je definicija ono što označava šta bivstvovanje jeste. U drugom smislu, bivstvovanje znači aktualnosť sušťine, kao što Źivljenje, koje je bivstvovanje Źive stvari, jeste akt duše; ne njena druga aktualnosť, koja je njena operacija, već prva. U trećem smislu, bivstvovanje znači ono što označava istinu propozicionog kompleksa zbog čega se *jeste* zove kopula“, *In I Sent.*, d. 33, q. 1, a. 1, ad 1; up. i SCG II, 54 (Akviniski 1993: 569–571) i *De pot.*, q. 7, a. 2, ad 9.

53 Biti savršen za njega je naprosto biti kompletan, up. *In V Meta.*, l. 18, no. 1033–1043.

54 SCG I, 28 (Akviniski 1993: 141).

čini se da je ime *potencija* sekundarno pripisano [formi]. Kao što ništa nije primljeno osim po pasivnoj potenciji, tako ništa ne dela osim po prvom aktu koji je forma.⁵⁵

Aktivna potencija odgovara aktu kao operaciji i jeste moć da se započne i održi aktivnost koja proizvodi promenu u nečem drugom ili u nekom aspektu samog delatnika.⁵⁶ Delanje može proizvesti promenu u onom ko ga trpi, ali može i ostati u samom delatniku i u njemu dovesti do nekog savršenstva.⁵⁷ Aktivna potencija označava sve što je u supstanciji i što čini da ona bude princip promene u sebi ili u drugoj supstanciji. Kada je reč o stvoreninama, Toma aktivne potencije razumeva kao moći u osobama, životinjama i biljkama za operacije kao što su spoznaja, opažanje, fizički rast, hranjenje ili kretanje. Aktivna potencija je, na primer, sposobnost vode da rastvori so, da svojom moći da razbije vezu natrijuma i hlora.⁵⁸

Kao prvi delotvorni uzrok, Bog takođe ima aktivnu potenciju, ali ne u istom smislu. U stvoreninama operacija aktivne potencije znači da delatnik postaje celovitiji ili aktualizovan samom operacijom: Sokrat koji trči jeste u stanju aktualizacije, Sokrat koji spava nije. Aktivna potencija Boga ne vodi dodatnoj aktualizaciji, već je on ima po tome što je nepromenljiv i što je princip moći u stvoreninama;⁵⁹ naravno, osim toga, u stvoreninama aktivna moć pretpostavlja postojanje sposobnosti koja se kao forma sadrži u subjektu, dok Bog uzrokuje celom svojom, nepromenljivom suštinom.

Aktivna potencija zahteva nešto što je sposobno da primi delatnost i to je pasivna potencija. Aktivna potencija odgovara aktu koji je pripisan operaciji ili aktivnosti, pošto ona jeste moć ili kapacitet za operaciju. Pasivna potencija odgovara aktu koji je pripisan formi kao principu operacije. Kao što operacija nastaje u nekoj formi kao njen uzročni princip, aktivna potencija zahteva kao princip nešto što ima kapacitet da trpi delatnost ili da bude promenjeno. „Jer, kako kaže Filozof, djelatna moć je počelo djelovanja na nešto, dok je trpna moć počelo trpljenja od nečega“.⁶⁰

Pasivna potencija odgovara prvom aktu. Kada je akt primljen princip pasivne potencije sveden je na akt.⁶¹ Pasivna potencija nalazi se, na primer, u

55 Isto.

56 Za to kod Aristotela, up. *Metafiziku* IX, 1 (1046a 8–13), kod Tome *In V Meta.*, l. 14, no. 976.

57 Up. *De pot.*, q. 3, a. 3, resp.

58 Odebergov primer (Oderberg 2007: 63).

59 *De pot.*, q. 1, a. 1, resp.

60 ST I, 25, a. 1. resp. (Akvinski 2005: 362).

61 ST I, q. 105, a. 1.

parčetu drveta ili u vosku, pošto je ta materija za svoj oblik skoro u potpunosti zavisna od nečeg izvan same materije. Takođe, sve što miruje u potenciji je za kretanje koje zavisi od pokretača izvan onog što je pokretano. Naravno, ovo su primeri potencija za akcidentalnu promenu. Supstancijalna promena bi bila, na primer, prerada hrane tokom varenja ili sagorevanje drveta. Jedino što u promeni ostaje konstantno jeste prva materija koja dobija novu supstancijalnu formu onog živosnog tela koje je vari ili supstancijalnu formu pepela.

Sasvim je očigledno da za Tomu postoji asimetrična zavisnost potencije od akta i u stvarnosti i u spoznaji. Prvo, akt prethodi potenciji u uzročnosti. Dovedi nešto iz potencije u aktualnost jeste delovati na njega, tj. „djelovati ne znači drugo doli nešto učiniti aktualnim“,⁶² ali samo nešto što je u aktu može delovati na nešto drugo⁶³. Nadalje, akt prethodi biću, što će reći da ne može biti potencije bez nekog akta, ne može postojati puka potencija. Tamo gde je potencija tamo je i nekakav akt. *Biti* za Tomu jeste *biti u aktu* na neki način: „Riječ 'biće' potječe od aktualnosti bivstvovanja“.⁶⁴ Toma takođe drži da akt prethodi potenciji i u spoznaji, ali i u pojmovima: „Akt je jedan od prvih prostih pojmova i ne može se definisati“.⁶⁵ Potencija je pak znana jedino kroz akt: „A ništa se ne spoznaje po stanju potencijalnosti, nego samo ukoliko je u stanju aktualnosti“.⁶⁶

Nažalost, nema prostora da se izloži izvor Akvinčevog razumevanja aktivne i pasivne potencije kod Aristotela.⁶⁷ Ipak, ono što se mora držati na umu jeste da kod Aristotela principi akta i potencije uvek zadržavaju originalno značenje promene u vremenu; takođe, akt i potencija kod Aristotela uvek su forma i materija.⁶⁸

Međutim, kako znamo iz četvrtog dela spisa *O biću i suštini*, tj. iz dokaza o realnoj razlici između akta i potencije u duhovnim supstancijama, Toma ne može izjednačiti posedovanje potencije sa suštinom koja sadrži materiju, kako to čini Aristotel. To znači da kompozicija suštine i bivstvovanja u duhovnim supstancijama zahteva da je suština u potenciji, ali u smislu koji ne povla-

62 SCG I, 23 (Akvincski 1993: 121).

63 *De pot.*, q. 3, a. 1.

64 *De ver.*, q. 1 a. 1, resp. (Akvincski 2001: 241).

65 *In IX Meta.*, l. 5, no. 1826.

66 ST I, q. 84, a. 2 (Akvincski 2005: 410).

67 Up. *Fiziku* I, c. 8 (191a 33 – 191b 29), *O nastajanju i propadanju* I, 3 (317a 33 – 317b 18).

68 *Metafizika* VIII, 2 (1042b 9 – 1043b 28). „Kod Stagiranina, međutim, pojmovi aktualnosti i potencijalnosti bili su komparativno prosti. Aktualnost se podudarala s formom, potencijalnost s materijom. Kretanje, saglasno tome, okončavalo se u formi koju je biće zadobilo. Forma je bila krajnja aktualnost prema kojoj kretanje teži“, Owens 1967: 26. Za detaljniju analizu, up. Owens 1978: 403–409.

či prisustvo materije ili potencije za promenu u vremenu. Kompozicija suštine i bivstvovanja u anđelima imuna je na promenu i kada je reč o nastanku i kada je reč o propadanju. Iako su stvoreni *ex nihilo*, stvaranje anđela nije promena u aristotelovskom smislu, pošto nema vremenske aktualizacije postojeće potencije; nema subjekta koji bi prolazio kroz supstancijalnu ili akcidentalnu promenu, već se naprosto „pojavljuje“ u bivstvovanju kao novo biće.⁶⁹

[S]vako kretanje ili promjena jest aktualnost onog što postoji u potenciji ukoliko je takvo. Međutim, u ovom djelovanju ne pretpostoji nešto u potenciji što bi primalo djelovanje, kako je već pokazano. Prema tome ono [stvaranje] nije kretanje ni promjena.⁷⁰

Pošto ne nastaju iz prve materije, pri nastanku anđela ništa ne sadrži princip potencije u prvom smislu, tj. potencije kao sposobnosti da se primi akt koji se još nema. Štaviše, pošto ne sadržavaju materiju u svojoj suštini, tako da nikad ne mogu izgubiti akt bivstvovanja koji im je podario Bog, odvojene supstancije po svojoj suštini *nemaju potenciju da ne bivstvuju*, kao što tu potenciju imaju propadljiva bića zbog potencije svoje prve materije.⁷¹

S duhovnim inteligencijama smo stigli do metafizičkog principa potencije u odnosu na akt u nearistotelovskom smislu koji je odvojen od svake reference na promenu u vremenu koja bi mogla da utiče na kompoziciju. U ovom krajnjem smislu potencije više nema reference ni na vreme pre ili posle promene, niti ima nekog predviđanja moguće budućnosti koja bi mogla da izmeni organizaciju te kompozicije.

Ono što ovaj smisao potencije ima zajedničko s prethodnim jeste ideja principa potencije koji je usmeren prema aktualnosti, koju i prima, a koju sam sebi ne može dati. Anđeoska suština je u potenciji prema bivstvovanju koje ima u ovom primarnom smislu koji je primenljiv na svaki princip koji je označen kao potencija. Naravno, ovaj smisao potencije u anđelima ima dodatne kvalifikacije, naime to da kompozicija s aktom bivstvovanja (*actus essendi*) nikad ne može biti drugačija nego što jeste, osim natprirodnim uništenjem. Nasuprot tome, dva prva smisla potencije, primenljiva na prvu materiju i na supstancije, dodaju osnovnom konceptu reference na vreme i promenu.

69 Važno je uvideti da za Tomu ne postoji neka neaktualizovana suština (*esse essentiae* kod kasnijih sholastičara) kojoj potom biva podareno bivstvovanje kojem je aktualizovana (*esse actualis existentiae*). Suština i njeno bivstvovanje stvaraju se „istovremeno“: „Iz same činjenice da je bivstvovanje pripisano štatstvu ne samo da se kaže da štatstvo jeste već i da je stvoreno. Pošto, pre nego što je imalo bivstvovanje ono je bilo ništa, osim možda u razumu tvorca, gde nije stvorenina već je stvoriva suština“, *De pot.*, q. 3, a. 5, ad 2.

70 SCG II, 17 (Akvinski 1993: 423, zarad terminološkog ujednačavanja, umesto *zbiljnost i mogućnost* stavljeno je *aktualnost i potencija*); up. ST I, 45, 2, ad 2.

71 Za to, up. SCG II, 55 i *De pot.*, q. 5, a. 2.

LITERATURA

a) Tomina dela

- Corpus thomisticum*, dostupno na: <http://www.corpusthomisticum.org> (posećeno 21. decembra 2016).
- (1952a) *On the Power of God*, translated by the English Dominican Fathers, The Newman Press: Westminster, Maryland.
- (1952b) *Truth (Disputed Questions on Truth)*, Translated from the definitive Leonine text by Robert W. Mulligan, S.J., Chicago: Henry Regnery Company.
- (1961) *Commentary on the Metaphysics of Aristotle*, Translated By John P. Rowan, Chicago: Henry Regnery Company.
- (1958–1963) *Commentary On Aristotle's Physics*, Books I–II translated by Richard J. Blackwell, Richard J. Spath & W. Edmund Thirlkel, Books III–VIII translated by Pierre H. Conway, Yale: Yale University Press.
- (1983) *Quodlibetal Questions 1 and 2*, tr. Sandra Edwards, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- (1990) *Izbor iz djela*, dva toma, Prevod Veljko Gortan, Josip Barbarić. Zagreb: Naprijed.
- (1993) *Suma protiv pogana*, prevod o. Avgustin Pavlović. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- (1995) *Opuscula Philosophica*, prvi tom, prev. o. Augustin Pavlović. Zagreb: Demetra.
- (1996) *Opuscula philosophica*, drugi tom, prev. o. Augustin Pavlović. Zagreb: Demetra.
- (1997) *Thomas Aquinas's Earliest Treatment of the Divine Essence: Scriptum super libros Sententiarum, Book I, Distinction 8*, translated into English with Facing Latin Text, Introduction, Glossary, and Select Bibliography by E. M. Macierowski, New York: State University of New York Press.
- (2001) *Pariške rasprave Tome Akvinskoga. Raspravljena i kvodlibetalna pitanja*, prevod Augustin Pavlović O.P. Zagreb: Demetra.
- (2005) *Izabrano djelo*, izabrao i preveo Tomo Vereš, drugo znatno prošireno i dočeterano izdanje priredio Anto Gavrić, Zagreb: Nakladni zavod Globus.

b) Sekundarna literatura

- Abel, Donald C. (1995) „Intellectual Substance as Form of the Body in Aquinas“, *Proceedings of the American Catholic Philosophical Association* 69: 227–236.
- Aertsen, Jan A. (1996) *Medieval Philosophy and the Transcendentals: The Case of Thomas Aquinas*, Leiden: E. J. Brill.
- Borgo, Marta (2013) „Early Aquinas on Matter. Notes on the Reception of the Aristotelian Corpus in the 13th Century“, *Tópicos, Revista de Filosofía* 45: 83–128.

- Clarke, Norris W. S.J. (1952) „The Limitation of Act by Potency: Aristotelianism or Neoplatonism“, *The New Scholasticism* 26: 167–194.
- Chenu, M.-D., O.P. (1964) *Toward Understanding Saint Thomas*, translated with Authorized Corrections and Bibliographical Additions by A.-M. Landry, O.P. and D. Hughes, O.P. Chicago: Henry Regnery Company.
- Cunningham, Francis A. S.J. (1962) „Distinction According to St. Thomas“, *The New Scholasticism* 36: 279–312.
- Elders, Leo (1993) *The Metaphysics of Being of St. Thomas Aquinas*, Leiden: E.J. Brill.
- Geach, P. T. (1954–1955) “Form and Existence”, *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series 55: 251–272.
- Galluzzo, Gabriele (2007) „Aquinas on the Genus and Differentia of Separate Substances“, *Documenti e Studi sulla Tradizione Filosofica Medievale* 18: 343–361.
- Gilson, Etienne (1974) „*Quasi Definitio Substantiae*“, u Armand A. Maurer, Etienne Gilson, Joseph Owens, Pegis Anton C., Quinn John F., Synan Edward, Weisheipl James A. (eds.) *St. Thomas Aquinas 1274–1974. Commemorative Studies*, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, str. 111–129.
- (2002) *Thomism. The Philosophy of Thomas Aquinas*, Translated by Laurence K. Shook and Armand Maurer, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Goyette, John (2009) „St. Thomas on the Unity of Substantial Form“, *Nova et Vetera*, English Edition 7: 781–790.
- Hughes, Christopher (1996) “Matter and Individuation in Aquinas”, *History of Philosophy Quarterly* 13: 1–16.
- (1998) „Matter and Actuality in Aquinas“, *Revue internationale de philosophie* 52, no. 204: 269–286.
- Iribarren, Isabel (2001) „‘Responsio secundum Thomam’ and the Search for an Early Thomistic School“, *Vivarium* 39: 255–296.
- Kainz, Howard P. (1970) „Separate Substances Revisited“, *The New Scholasticism* 44: 550–564.
- (1972) „*Active and Passive Potency*“ in *Thomistic Angelology*, The Hague: Martinus Nijhoff.
- Kelly, Matthew J. (1976) „‘Subject,’ ‘Substance,’ and ‘Accident’ in St. Thomas“, *The New Scholasticism* 50: 206–236.
- Kondoleon, Theodore J. (1977) „Substance and Accidents, Potency and Act“, *The New Scholasticism* 51: 234–239.
- Maurer, Armand (1990) *Being and Knowing*, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- McGovern, Mark (1987) „Prime Matter in Aquinas“, *Proceedings of American Catholic Philosophical Association* 61: 221–234.
- Milidrag, Predrag (2014) „Dvostruki karakter stvorenog bića kod T. Akvinskog“, *Theoria* 57 (4): 5–24.
- (2015a) „Razlika *esse–essentia* u *Sumi protiv pagana*, II 52–54“, *Filozofija i društvo* 26 (2): 414–435.

-
- (2015b) „Akvinac o realnoj razlici i dvostrukom određenju esse“, *Theoria* 58 (2): 5–32.
- Oderberg, David S. (2007) *Real Essentialism*. New York and London: Routledge.
- Owens, Joseph C.Ss.R. (1963) *An Elementary Christian Metaphysics*, Toronto, Bruce Publishing.
- (1967) „Actuality in the 'Prima via' of St. Thomas“, *Mediaeval Studies* 29: 26–64.
- (1978) *The Doctrine of Being in the Aristotelian Metaphysics*, 3rd ed., Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- (1982) „Material Substance—Temporal or Eiternal?“, *The New Scholasticism* 56: 442–461.
- (1987) „Aquinas on the Inseparability of Soul from Existence“, *The New Scholasticism* 61: 49–270.
- Rousseau, Edward (1956) „Essence and Supposit in the Angels According to St. Thomas“, *The Modern Schoolman* 33: 241–256.
- Royce, James E. (1960) „St. Thomas and the Definition of Active Potency“, *The New Scholasticism* 34: 431–437.
- Sweeney, Leo S.J. (1963) „Existence/Essence in Thomas Aquinas's Early Writings“, *Proceedings of American Catholic Philosophical Association* 37: 97–131.
- Taylor, Richard C. (1979) „St. Thomas and the *Liber de causis* on the Hylomorphic Composition of Separate Substances“, *Mediaeval Studies* 41: 506–513.
- West, J. L. A (2007) „The Real Distinction Between Supposit and Nature“, u Peter A. Kwasniewski (ed.) *Wisdom's Apprentice: Thomistic Essays in Honor of Lawrence Dewan, O.P.*, Washington, D.C.: Catholic University of America Press, str. 85–105.
- Wippel, John F. (1987) „Substance in Aquinas's Metaphysics“, *Proceedings of American Catholic Philosophical Association* 61: 2–22.
- (2000) *The Metaphysical Thought of Thomas Aquinas*, Washington, D.C., The Catholic University of America Press.
- (2011) „Aquinas and the Unity of Substantial Form“, u Kent Emery Jr., Russell L. Friedman, Andreas Speer (eds.) (2011) *Philosophy and Theology in the Long Middle Ages. A Tribute to Stephen F. Brown*, Leiden: Brill, pp. 117–154.
- Zedler, Beatrice H. (1948) „Saint Thomas and Avicenna in the 'De Potentia Dei'“, *Traditio* 6: 105–159.

PREDRAG MILIDRAG

Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade

ON SOME REAL COMPOSITIONS IN AQUINAS'
METAPHYSICS

Abstract: The article analyzes some of the most important real compositions in Aquinas's metaphysics: form and matter, supposit and nature, substance and accident, as well as act and potency. On some way, act and potency are identified with the other principles insofar as they designate certain constitutive tendencies which other principles have as common. Because of the lack of the space, the most important composition for the Aquinas's metaphysics have not been considered that is the real composition between *esse* and essence in created beings.

Keywords: substantial form, matter, supposit, essence, substance, accidents, act, potency, real distinction

Primljeno: 07.02.2017.

Prihvaćeno: 09.05.2017.